

Koncepce péče o nemateriální kulturní dědictví

Libereckého kraje

Koncepce péče o nemateriální kulturní dědictví Libereckého kraje vychází z dokumentu UNESCO Úmluva o zachování nemateriálního kulturního dědictví (dále jen Úmluva), jíž je Česká republika signatářem. Respektuje aktuálně platné právní předpisy a další dokumenty České republiky, které naplňování Úmluvy uvádějí do praxe. Zásadními dokumenty pro Koncepci péče o nemateriálního kulturního dědictví Libereckého kraje je Plán péče o tradiční lidovou kulturu v ČR na léta 2023–2030 Ministerstva kultury ČR.

Úvod

Významnou součástí materiálního i duchovního bohatství jednotlivých regionů Libereckého kraje (Českolipsko, Český ráj, Podještědí, Pojizeří, Podkrkonoší ad.) je i nemateriální kulturní dědictví (dále jen „NKD“) a tradiční lidová kultura (dále jen „TLK“), které zahrnují ústní tradici, hudbu, tanec, obřady, znalosti o přírodě, tradiční způsoby obživy a dovednosti tradičních řemesel. Jejich prostřednictvím se z generace na generaci přenášejí hodnoty vytvářené po celá staletí, jsou základem kulturní identity, zdrojem kulturní rozmanitosti a vzdělanosti, přispívají ke kultivovanosti občanů, jsou důležitým fenoménem ve využívání volného času. V celém svém spektru se významně podílí i na rozvoji ekonomiky kraje, neboť představují důležitou motivaci pro cestovní ruch. V některých oblastech souvisí přímo s produkční činností drobných podnikatelů. Proto významnou měrou ovlivňují celkový rozvoj jednotlivých obcí regionu. K těmto hodnotám by měli mít všichni občané právo přístupu. Z toho plyne potřeba vytvářet pro to podmínky, a zároveň o hodnoty NKD a TLK všestranně pečovat. To znamená pečovat o uchování a rozvoj slovesných, tanečních, hudebních, obyčejových a jiných projevů nemateriálního kulturního dědictví, jakož i technologií a řemeslných dovedností a postupů tradiční rukodělné výroby, lidového výtvarného umění a dalších specifických součástí NKD a TLK. Cílem předkládaného materiálu je stanovit koncepční nástroje péče o NKD a TLK, a to jako soubor koordinovaných opatření směřujících k jeho efektivnější identifikaci, dokumentaci, ochraně a využívání a předávání dalším generacím.

Vysvětlení pojmu a historie

Projevy NKD a TLK se dochovaly v životě současné společnosti v jednotlivých regionech v různé podobě. Dle míry svého uchování tyto projevy ovlivňují i dnes běžný život lidí nebo jsou dokonce jeho součástí. Tyto projevy se předávají z generace na generaci ústním podáním a napodobováním jako nepsaná tradice v rodinách a jiných kulturních společenstvích. V některých případech se mohou předávat i prostřednictvím školního a mimoškolního vzdělávání. Projevy NKD a TLK jsou významným prvkem historické paměti. Jelikož jde o proměnlivé a nedostatečně kodifikované projevy, existuje riziko ztráty jejich významných hodnot. V projevech NKD a TLK po celou dobu existence dochází k proměnám. Proměny jsou jeho přirozeným znakem. Proto je nutné tento vývoj dokumentovat, aby při proměnách projevů nedocházelo k jejich ochuzování, a to zejména o projevy příznačné pro naše společenství, a tím k oslabení kulturní diverzity naší země a konec konců i kulturní diverzity v rámci evropských struktur.

Projevy NKD a TLK jsou od konce 19. století stálým předmětem bádání národopisců, etnografů a etnologů a jsou zaznamenávány a zpřístupňovány v řadě odborných institucí, spolků či jednotlivců. V regionech Libereckého kraje se až do 90. let 20. století jednalo o dokumentaci nahodilou a výběrovou. Převážná většina pojednání o NKD a TLK pochází z konce 19. a začátku 20. století. Nebezpečí ztráty těchto projevů a hodnot si uvědomuje světové společenství už po několik desetiletí. Uvědomuje si nutnost ochrany toho pozitivního, co lidstvo při svém vývoji vytvořilo a co se dochovalo do dnešních dnů. Ztráta tradičních dovedností, uměleckých forem, zvyků či rituálů a dalších projevů a artefaktů NKD a TLK snižuje kulturní rozmanitost světa a může znamenat v některých případech i ztráty poznatků užitečných pro trvale udržitelný rozvoj, jako jsou např. některé zásady a metody tradičního zemědělství, respektu k přírodě apod. Vůdčí intelektuální silou, jak lépe pečovat o tuto nejcitlivější část kulturního dědictví v mezinárodním měřítku, je Organizace spojených národů pro výchovu, vědu a kulturu (UNESCO).

Novodobý vývoj a současný stav péče o nemateriální kulturní dědictví a tradiční lidovou kulturu v ČR

V druhé polovině 20. století zesílily mezinárodní snahy o podporu zachování nehmotného kulturního dědictví v různých částech světa. Završením těchto snah bylo přijetí „Úmluvy o zachování nemateriálního kulturního dědictví“ (Paříž, 2003; dále jen „Úmluva“). Česká republika (dále jen „ČR“) k této Úmluvě přistoupila v roce 2009 a teprve tehdy získala poprvé v historii českých zemí právní ochranu pro své nemateriální kulturní dědictví. Jako implementační nástroj pro plnění úkolů této mezinárodní Úmluvy se velmi dobře osvědčila vládou přijatá „Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice“, jejíž třetí aktualizace pozbyla platnosti v roce 2021. Konkrétní úkoly v této oblasti od počátku směřovaly k efektivnější identifikaci NKD a TLK, jeho systematické dokumentaci, uchování a předávání dalším generacím, jakož i k její prezentaci veřejnosti u nás i v zahraničí. V tomto duchu na předchozí Koncepce navazuje konkrétními úkoly Plán péče o tradiční lidovou kulturu v ČR na léta 2023–2030 Ministerstva kultury ČR (dále „MK ČR“).

Předmětem péče v této oblasti jsou především zkušenosti, znázornění, vyjádření, znalosti, dovednosti, jakož i nástroje, předměty, artefakty a kulturní prostory s nimi související, které společenství, skupiny a v některých případech též jednotlivci považují za součást svého kulturního dědictví.

Důležitým momentem pro implementaci Úmluvy bylo povzbuzení a aktivizace obcí a regionů, aby soustředily svou pozornost v péči o kulturní dědictví nejen na hmotné památky, ale také na zvyky, tradice, obyčeje, řemeslné technologie a postupy a další tradiční dovednosti. MK ČR se podařilo ve spolupráci s krajskými samosprávami vytvořit funkční síť spolupracujících odborných institucí. Na celostátní úrovni pověřilo v r. 2004 MK ČR úlohou odborného gestora státní příspěvkovou organizaci Národní ústav lidové kultury ve Strážnici (dále „NÚLK“) a na regionální úrovni kraje a krajské úřady pověřily vybraná muzea (2004–2008). Usnesením Rady Libereckého kraje č. 834/04/RK ze dne 3. 7. 2004 bylo ustanoveno Regionálním odborným pracovištěm pověřeným péčí o NKD (dále jen regionální pracoviště) Muzeum Českého ráje v Turnově, příspěvková organizace Libereckého kraje.

Zřízení regionálních pracovišť orgány územních samospráv se projevilo jako velice prozíravý a zásadní krok, protože vznik sítě těchto pracovišť, výsledky jejich práce a spolupráce s orgány územní samosprávy, vzájemná spolupráce regionálních pracovišť a spolupráce s NÚLK a MK ČR přináší trvale příznivé výsledky. Tato celorepubliková síť odborných institucí na sebe převzala plnění stěžejních úkolů, díky kterým se podařilo významně eliminovat hrozící nebezpečí ztráty nebo negativní proměny některých významných kulturních hodnot a tradic.

Základním předpokladem pokračování tohoto trendu je věnovat péči o NKD a TLK trvalou pozornost, zaměřit se na jejich dokumentaci a prezentaci a uveřejňování výsledků výzkumů, vyhledávání rizik a příležitostí.

Mimořádný význam pro uchování NKD a TLK v oblasti řemeslných dovedností má udělování titulu „Nositel tradice lidových řemesel“ dle Nařízení vlády č. 5/2003 Sb., o oceněních v oblasti kultury, udělovaných Ministerstvem kultury, ve znění pozdějších předpisů. Je to zvláštní forma ocenění lidových řemeslníků, jejich dovedností, znalostí postupů a technologií tradičních lidových řemesel, zvláště těch, jimž hrozí zánik. Tato ocenění a následná možnost držitelů titulu ucházet se o dotaci či stipendium Ministerstva kultury na uchování a prezentaci svého řemesla jsou zároveň podporou drobného podnikání a příkladem využití NKD a TLK jako faktoru udržitelného rozvoje. Český projekt Nositel tradice lidových řemesel je mezinárodně ceněnou národní variantou světového programu UNESCO „Žijící lidské poklady“. Pro uveřejňování informací z oblasti tradičních lidových řemesel zřídil NÚLK portál www.lidovaremesla.cz.

K této formě veřejného oceňování řemeslníků udržujících výjimečné řemeslné technologie se postupně připojil i Liberecký kraj. Tvůrce na krajské úrovni oceňuje pod označením „Mistr tradiční rukodělné výroby Libereckého kraje“.

Významným mezníkem v oblasti péče o NKD bylo zřízení Seznamu nemateriálních statků tradiční lidové kultury ČR v roce 2008. Hlavním účelem tohoto seznamu je ochrana, zachování, identifikace, rozvoj a podpora nemateriálního kulturního dědictví na území ČR. Seznam je pravidelně aktualizován a zapsané statky pravidelně dokumentovány. Zápis do tohoto národního seznamu je základní podmínkou pro možnost nominování statku do Reprezentativního seznamu nemateriálního kulturního dědictví lidstva, který zřídilo na základě Úmluvy UNESCO.

Období mezi lety 2011 až 2018 bylo důležité pro tvorbu soupisů regionálně významných prvků tradiční lidové kultury na úrovni krajů (tzv. krajských seznamů). Dle metodického pokynu Ministerstva kultury lze nominovat prvky do Seznamu nemateriálních statků tradiční lidové kultury ČR od roku 2014 pouze po předchozím zapsání do krajského seznamu. Tyto seznamy se podařilo vytvořit ve všech krajích ČR. V Libereckém kraji byl zřízen Seznam nemateriálního kulturního dědictví Libereckého kraje v roce 2011.

Předmět Koncepce péče o nemateriální kulturní dědictví Libereckého kraje

Předmětem Koncepce péče o nemateriální kulturní dědictví Libereckého kraje (dále jen „Koncepce“) je systematická péče o NKD a TLK na území Libereckého kraje. Pro účely této Koncepce je NKD a TLK chápáno jako soubor jevů vycházejících z kulturních společenství

založených na tradici, vytvářených skupinami či jednotlivci a uznávaných jako výraz identity daného společenství, odrážející jeho kulturní a sociální charakter. Hodnoty a vzorce se předávají především ústně, nápodobou či jinými způsoby mezigeneračního přenosu. Projevy NKD a TLK zahrnují zejména hudební, taneční a slovesný folklor, lidové hry, mytologii, obřady, obyčeje a zvyky, způsoby obživy a tradiční zemědělské postupy, stejně jako řemeslné dovednosti a technologie.

Cílem Koncepce je podpora uchování dosud existujících projevů NKD a TLK a zajištění jejich předávání jak v rámci jedné generace, tak mezigeneračně. Tento základní cíl je dále rozpracován do souboru opatření směřujících k ochraně a přenosu rozmanitých projevů NKD a TLK. Tyto projevy mohou významně obohacovat soudobou kulturu, přispívat přirozeným způsobem k uchování kulturní identity a zároveň ji obohacovat o specifické rysy v širším evropském kontextu.

Opatření budou směřovat:

- k identifikaci jevů tradiční lidové kultury a nemateriálního kulturního dědictví
- ke shromažďování, zkvalitňování a systematické dokumentaci těchto jevů, včetně budování, zpracování a zpřístupňování informačních databází, zejména soupisů a přehledů institucí, spolků a dalších právnických osob zabývajících se jevy NKD a TLK (systematická dokumentace a výstupní databáze přispějí k lepšímu porozumění procesům proměny těchto tradic)
- k předávání získaných poznatků nastupující generaci, a to prostřednictvím vzdělávání na všech stupních škol, včetně vysokých, i v rámci mimoškolních výchovně-vzdělávacích aktivit a komunitního života;
- k prezentaci jevů a statků NKD a TLK široké i odborné veřejnosti v jednotlivých částech regionu;
- k ochraně NKD a TLK a uchování jejich dokumentace.

S přihlédnutím k regionálním specifikám se toto regionální pracoviště zabývá zejména těmito činnostmi:

- informační, školící a metodická činnost pro ostatní odborná pracoviště (zejména muzea) a spolupracující neziskové organizace v Libereckém kraji v otázkách péče o tradiční lidovou kulturu (dále jen TLK) a nemateriální kulturní dědictví (dále jen NKD)
- dokumentace NKD a TLK a koordinace jejího provádění na území celého kraje
- spolupráce při identifikaci a zpracování záznamů o projevech NKD a TLK
- shromažďování dokladů o mimořádně hodnotných a jedinečných projevech NKD a TLK
- shromažďování a zpracovávání informací o úspěšných postupech v uchovávání, prezentaci a předávání projevů NKD a TLK
- popularizace a prezentace shromážděných dokladů o projevech NKD a TLK formou výstav a publikací

- přípravě a realizace výstav statků a jevů NKD a TLK , spojené s předváděním řemeslných dovedností, technologických postupů, obřadů, obyčejů, zvyků, zpěvu, hudby a tance a dalších živých tradičních elementů
- vytváření a aktualizace vlastních specializovaných databází
- aktivní spolupráce s NÚLK ve Strážnici na vytváření databází na celostátní úrovni
- poskytování metodické pomoci samosprávám obcí v rámci kraje v otázkách péče o NKD a TLK
- zpracování nominací prvků k zápisu do krajského soupisu nemateriálního kulturního dědictví a do Seznamu nemateriálních statků tradiční lidové kultury ČR, popřípadě nominací na Reprezentativní seznam nemateriálního kulturního dědictví lidstva UNESCO
- zpracování nominací na udělení titulu Mistr rukodělné výroby Libereckého kraje a Nositel tradice lidových řemesel a popularizace a prezentace projevů NKD a TLK formou výstav a publikací, spolupráce na tomto úkolu s dalšími institucemi v kraji
- spolupráce s NÚLK v záležitostech péče NKD a TLK
- sdílení zkušeností v oblasti péče NKD a TLK s ostatními regionálními odbornými pracovišti, NÚLK a Ministerstvem kultury v rámci společných pravidelných porad
- spolupráce s Etnografickou komisí Asociace muzeí a galerií ČR a dalšími nestátními institucemi působícími v tomto oboru,
- zpracování a předkládání vlastních projektů v oblasti péče o tradiční lidovou kulturu do výběrových dotačních řízení Ministerstva kultury, popř. dalších grantových programů
- spolupráce se studenty při výběru námětů a zpracování seminárních, bakalářských a diplomových prací v oblasti péče o NKD a TLK

Z organizací zřizovaných Libereckým krajem na plnění těchto úkolů péče o NKD a TLK spolupracuje Regionální pracoviště pro péči o nemateriální kulturní dědictví Muzea Českého ráje v Turnově s muzei Libereckého kraje, například se Vlastivědným muzeem v České Lípě a Severočeským muzeem v Liberci. Dále spolupracuje s paměťovými institucemi zřízenými obcemi a městy, s kronikáři obcí a dalšími subjekty. Společnou snahou těchto institucí ve směru k NKD a TLK je, byť různými metodami, dokumentovat jeho dochované projevy, prezentovat je a zpřístupnit veřejnosti.

Pro splnění výše uvedených bodů je třeba, aby zřizovatelé muzeí, tj. Liberecký kraj, MKČR, města a obce vytvářely v těchto institucích jak odborné, tak i ekonomické podmínky pro systematické výzkumy a dokumentaci projevů NKD a TLK v terénu, ve specializovaných fondech archivů a knihoven pro archivní výzkumy a rešerše, na základě společně zpracované metodiky zajišťující vzájemnou srovnatelnost dat. Prioritou zůstává podpora projevům bezprostředně ohroženým zánikem. Zároveň s tím je třeba finančně podporovat doplňování sbírkových fondů akvizicemi z oboru NKD a TLK , veřejně oceňovat vhodnou formu dárcovství fyzických a právnických osob a dobrovolné sběratelství jevů a artefaktů NKD a TLK , budou-li dány k dispozici veřejnosti.

Finanční nároky na realizaci Koncepce byly počínaje rokem 2025 zahrnuty jako mandatorní výdaj do rozpočtu Muzea Českého ráje v Turnově pro pověřené pracoviště na každý rok, a to odhadem předpokládaných nákladů na úkoly, činnosti a programy. Výdaje budou určeny na posílení činnosti stávajícího pracoviště – MČR v Turnově, k výkonu činností nezbytných k naplnění Koncepce.

Vedle toho podporu všem aktivitám v regionu poskytuje MK ČR Praha, které podporuje výzkum, dokumentaci, ochranu a prezentaci NKD a TLK v grantových programech. V této oblasti jsou podpořeny jak organizace zřizované MK, tak organizace jiných zřizovatelů, registrované spolky a nositelé statků NKD a TLK . Podporu jednotlivým subjektům poskytuje rovněž Liberecký kraj prostřednictvím Krajského úřadu v Liberci ve svých grantových programech a v neposlední řadě i města a obce buď na úrovni grantových programů, nebo formou přímé podpory.